

цього необмежену кількість ресурсів. Тому необхідно витратити наявні сили та засоби найбільш раціонально та ефективно.

Під підвищенням ефективності кримінального судочинства слід розуміти більш високий ступінь досягнення поставлених перед ним завдань. Згідно зі ст. 2 КПК України, завданням кримінального процесу є швидке і повне розкриття злочинів та забезпечення правильного застосування Закону. На підставі цього можна зробити висновок, що показниками підвищення ефективності буде: строк розслідування кримінальної справи та судового розгляду; кількість витрат; об'єм роботи органу дізнання, слідчого, прокурора, судді для правильного вирішення справи. Праві ті вчені, які вважають, що підвищення ефективності кримінального судочинства (одного з видів правозастосовної діяльності), як і ефективне виконання будь-яких інших державних функцій, досягається лише тоді, коли усі його цілі – і ближні, і кінцеві – виконані з найменшою шкодою для різноманітних соціальних цінностей, з меншими економічними витратами, в найбільш короткий термін [8].

Підсумовуючи вищевикладене, ми пропонуємо наступну дефініцію поняття **диференціація кримінально-процесуальної форми: це встановлена Кримінально-процесуальним законом система спеціальних проваджень в рамках єдиної кримінально-процесуальної форми, які суттєво відрізняються від звичайного провадження і застосовуються для підвищення ефективності кримінального судочинства по окремих категоріям кримінальних справ.**

Список літератури: 1. Маркс К. и Энгельс Ф. Соч. Т. 1. 2. Гуценко К. Ф., Голово Л. В., Филимонов Б. А. Уголовный процесс западных государств. М., 2001. 3. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: Підручник. 4-те вид. К., 2003. 4. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій. К., 2005. 5. Якуб М. Л. Процесуальная форма в советском уголовном судопроизводстве. М., 1981. 6. Рустамов Х. У. Уголовный процесс. Формы: Учебное пособие для вузов. М., 1998. 7. Нажимов В. П. Использование учения об уголовно-процессуальных функциях для совершенствования расследования и рассмотрения уголовных дел // Связь юридической науки с практикой. М., 1986. 8. Лазарев В. В. Эффективность правоприменительных актов. Казань, 1975.

Надійшла до редакції 24.04.07

Д. Д. Заяць

Ситуація слідчої дії: поняття і види

У криміналістичній літературі відзначається, що у загальній проблемі слідчих ситуацій доцільно розрізняти ситуації, які характеризують розслідування в цілому (слідчі ситуації), і такі, що виникають при проведенні окремих слідчих дій (ситуації слідчих дій). Ці питання були предметом дослідження багатьох вчених, зокрема В. К. Гавло, Т. С. Бадугіної, О. М. Васильєва, І. Ф. Герасимова, В. О. Коновалової, О. М. Сербулова та ін. [1, с. 238; 2, с. 82; 3, с. 40; 4, с. 61; 5, с. 128]. Так, М. П. Яблоков вважає, що «обидва

зазначені види становищ, що складаються при розслідуванні, відносяться до числа слідчих ситуацій. Проте перші, з огляду на їх більш широкий характер, доцільно називати ситуаціями розслідування, а другі – ситуаціями слідчих дій» [6, с. 21]. Слід зауважити, що ситуація розслідування і ситуація слідчої дії не є тотожними поняттями. В основі узагальнення цих понять лежить, насамперед, їх співвідношення за обсягом. Відмінність між ситуацією розслідування і ситуацією слідчої дії полягає в тому, що, по-перше, ситуація слідчої дії – це ситуація, яка має менший ступінь спільності, по-друге, ситуація слідчої дії – це частина певної ситуації розслідування. Поряд із цим, необхідно відзначити, що в криміналістичній літературі висловлювалась думка про виділення з-поміж слідчих ситуацій таких, які стосовно тактики окремих слідчих дій можна називати тактичними ситуаціями [7, с. 16–18]. Ці ситуації хоча і характеризують деякі умови проведення окремої слідчої дії, нерідко мають самостійне значення, яке не можна не враховувати. Так, слідчі ситуації, що визначають зовнішню і внутрішню обстановку, становище етапу чи розслідування в цілому, значно ширші від ситуацій слідчих дій за своєю фактичною базою і за роллю, яку вони відіграють у розслідуванні. Рівень досліджуваних завдань, що зумовлюють ситуації розслідування, набагато вищій завдань тактичного порядку. Такі слідчі ситуації, із позиції своєрідності навколишньої обстановки, результативності й ефективності виконаної у конкретній кримінальній справі роботи, характеризують стан розслідування в цілому. Такого роду ситуації розвиваються з урахуванням виявлених особливостей і визначають найоптимальніші шляхи і криміналістичні засоби їх зміни в інтересах розслідування. На інформаційній базі зазначених ситуацій розробляються основні питання стратегії розслідування. Своєрідність ситуацій розслідування певним чином залежить від видів чи різновидів злочинів, що розслідуються, та особливостей їхніх криміналістичних характеристик, і акцент у них робиться на методичній стороні процесу розслідування. Водночас слідчі ситуації, що виникають у рамках конкретних слідчих дій, характеризують сформовані локальні становища головним чином з тактичних позицій. Інформаційна основа таких становищ найчастіше узгоджується з локальним характером їхньої ролі. Своєрідний і належним чином оцінений слідчим зміст даних ситуацій насамперед забезпечує прийняття необхідних рішень і зумовлює вибір тактики слідчої дії з метою успішного вирішення завдань тактичного характеру, що є менш масштабними, ніж завдання стратегічні. Подібні ситуації, як правило, не залежать від виду, роду чи різновиду злочинів. В. Ю. Шепітько відзначає, що тактика слідчої дії залежить від двох груп ситуацій: слідчої ситуації і ситуації слідчої дії [8, с. 85]. Ця думка заслуговує на увагу. При проведенні окремої

слідчої дії складаються ситуації, властиві даній слідчій дії. Їх оцінка вимагає прийняття відповідних рішень уже в ході самої слідчої дії. Так, конфліктна ситуація, що склалася під час допиту обвинуваченого, часом змушує слідчого перервати допит або відкласти його на деякий час, а виявлення негативних обставин у ході огляду місця події і відмова особи, показання якої перевіряються, від подальшої участі в перевірці показань на місці – змінити план і порядок проведення цих слідчих дій. Тому розмежування ситуацій розслідування і ситуацій слідчих дій вважаємо доцільним і таким, що має певне наукове і практичне значення.

Ситуації розслідування і ситуації слідчої дії, незважаючи на їх відмінність як криміналістичних категорій, мають схожість за змістом, а саме – за складом своїх компонентів (елементів). Ці компоненти аналогічні тим, які розглядаються в загальній теорії слідчих ситуацій: компоненти психологічного, інформаційного, процесуального, тактичного, матеріального й організаційно-технічного характеру. Тому заслуговує на увагу точка зору А. М. Гусакова і А. О. Філющенка, які вважають, що в кожній слідчій ситуації закономірно повторюються елементи, що складають її зміст і визначають вибір тактичного прийому, а саме: завдання, які стоять перед розслідуванням на момент застосування тактичного прийому; обсяг інформації, яку має слідчий; матеріальна обстановка на місці зміни тактичного прийому; обсяг матеріальних, людських і тимчасових ресурсів, що є в розпорядженні слідчого; відносини осіб, з діями й інтересами яких пов'язане застосування тактичного прийому; психологічні й інші особливості осіб, які беруть участь у застосуванні тактичного прийому [9, с. 14]. Сукупність усіх цих компонентів і ситуації розслідування в цілому зумовлюють індивідуальність ситуації слідчої дії та її зміст.

Аналіз юридичної літератури і матеріалів слідчої практики, результати проведеного дослідження дозволяють зробити висновок, що **ситуація слідчої дії** – це певне становище, яке складається при підготовці і проведенні слідчої дії і яке характеризується сукупністю умов та обставин, що враховуються слідчим при визначенні кола організаційних заходів, тактичних правил і виборі тактичних прийомів, необхідних для проведення слідчої дії відповідно до її цілей.

Дослідження питань ситуацій слідчих дій дозволяє:

- систематизувати дані ситуації за найважливішими підставами (наприклад, за типовістю, інформаційною складністю, психологічною напруженістю тощо);

- вивчити окремі види ситуацій слідчих дій проблемного (складного) характеру і розробити відповідні криміналістичні рекомендації;

– створити умови для розробки оптимальних варіантів дій слідчого в конкретній ситуації і відповідних їм комплексів тактичних прийомів.

Аналіз юридичної літератури щодо проблем ситуації слідчої дії дозволяє зробити висновок про доцільність визначення типової та конкретної ситуацій слідчої дії. Так, типова ситуація являє собою сукупність узагальнених, істотних відмінних ознак, спільних для певної групи ситуацій, що зустрічаються при проведенні окремої слідчої дії. У такому сенсі типова ситуація має важливе наукове, практичне значення і може використовуватися при розробці тактики окремих слідчих дій. При проведенні конкретної слідчої дії в подібній реальній ситуації вона орієнтує слідчого на вибір і послідовність застосування тактичних прийомів, на час проведення слідчої дії (залежно від етапів розслідування), а також дозволяє визначити коло учасників слідчої дії, потребу у залученні відповідних фахівців і застосуванні необхідних техніко-криміналістичних засобів. Тим самим типова ситуація слідчої дії, як криміналістична категорія, виконує організаційно-управлінську і тактичну функції [10, с. 39].

Водночас конкретна ситуація слідчої дії складається безпосередньо при проведенні слідчої дії й у її ході пізнається й оцінюється слідчим на основі загальних закономірностей розвитку процесу пізнання. Ця ситуація завжди індивідуальна. Вона визначається безліччю специфічних рис, властивих обстановці проведення слідчої дії. Різноманіття зовнішніх і внутрішніх факторів, які впливають на проведення слідчої дії до певного її етапу, завжди формує конкретну ситуацію як єдине ціле з усією сукупністю зв'язків і відносин, що її складають. Подальша класифікація ситуацій слідчих дій і підстави, які при цьому використовуються, відносяться до конкретних ситуацій.

За ступенем інформаційної визначеності ситуації слідчих дій можна розділити на прості і складні (даний ступінь запозичений із теорії інформації). Проста ситуація слідчої дії характеризується кількістю складових компонентів, що до неї входять, їхніми зв'язками і залежностями, а також наявністю у слідчого корисної інформації. Складна ситуація характеризується інформаційною невизначеністю чи її дефіцитом (наприклад, під час проведення обшуку, огляду місця події, допиту підозрюваного безпосередньо після його затримання на місці події тощо.). Інформаційна невизначеність, що властива такій ситуації, вимагає при її оцінці побудови декількох ймовірних моделей тактики проведення слідчої дії, тоді як проста ситуація обмежується її однозначною моделлю. Розподіл ситуацій на прості і складні залежно від ступеня інформаційної визначеності є не беззаперечним, оскільки складною для проведення окремої слідчої дії може виявитися і ситуація, що ха-

рактизується надлишком інформації чи її хибністю. У зв'язку з цим пропозиції О. Н. Колесниченка і В. О. Коновалової відносно розподілу за зазначеною підставою ситуацій на визначені та невизначені можна брати до уваги і з певним застереженням поділяти ситуації слідчих дій на прості і складні [11, с. 70–72].

Аналіз юридичної літератури та слідчої практики дозволяє визначити види ситуацій слідчої дії. Вважаємо, що за часом виникнення в процесі розслідування, ситуації слідчих дій поділяються на ситуації, що виникають на початковому етапі розслідування, і ситуації, що виникають на подальших етапах розслідування. За черговістю проведення слідчої дії в ході розслідування ситуації слідчих дій підрозділяються на ситуації, що виникають при первинному проведенні слідчої дії, і ситуації, що виникають при повторному (додатковому) проведенні слідчої дії (при проведенні повторного допиту). За ступенем збігу цілей учасників слідчих дій ситуації можна підрозділяти на конфліктні та безконфліктні.

Як стверджує О. Р. Ратінов, «безконфліктна ситуація характеризується повним чи частковим збігом інтересів учасників взаємодії, відсутністю суперечностей у цілях, на досягнення яких спрямовані їхні зусилля на даному етапі розслідування ... Ситуації конфліктів різної тривалості і гостроти виникають тоді, коли між учасниками процесу складаються відносини суперництва і протидії» [12, с. 157]. Заслуговує на увагу точка зору В. К. Гавло, який вважає, що «... про конфліктність слідчої ситуації при проведенні окремих слідчих дій вірніше говорити як про її окремий прояв. Конфліктність не повинна застосовуватися для характеристики загальної ситуації розслідування як така, що об'єктивно не фіксується» [1, с. 238].

Слушною, на нашу думку, є пропозиція О. Я. Баєва, який в основу класифікації ситуацій покладає відношення суб'єкта взаємодії слідчого до наявності в даного суб'єкта інформації та інформації, яку необхідно встановити слідчому, і виділяє в самому широкому розумінні ситуації: коли суб'єкт володіє такою інформацією, адекватно її сприйняв, бажає і може також адекватно відтворити її слідчому; суб'єкт володіє необхідною слідчому інформацією, але сприйняв її та (чи) передає слідчому із ненавмисними перекрученнями; суб'єкт володіє необхідною слідчому інформацією, але навмисне її приховує чи викривляє; суб'єкт не володіє необхідною слідчому інформацією, але останній вважає, що суб'єкт її з тих чи інших причин приховує [13, с. 199].

Як нам уявляється, дана класифікація ситуацій слідчої дії повинна враховуватися при плануванні і проведенні вербальних слідчих дій. У конфліктній ситуації слідчої дії слідчий та інші учасники даної дії протистоять один одному, прагнуть до досягнення різних цілей. У безконфліктній ситуації мета слідчого й інших уча-

сників слідчої дії в основному збігається, відсутні серйозні суперечності, які б перешкодили встановленню істини. Залежно від кількості учасників слідчої дії (один чи декілька), з якими у слідчого може виникнути конфлікт, ситуації слідчої дії можна підрозділяти на: 1) двосторонню конфліктну ситуацію; 2) багатосторонню конфліктну ситуацію (наприклад, чинення підозрюваним і його захисником протидії в ході перевірки показань на місці).

До конфліктних ситуацій Л. Я. Драпкін відносить ситуації тактичного ризику [14, с. 45]. У практичній діяльності такі ситуації зазвичай зустрічаються в сполученні одна з одною, а не окремо, їх самостійний характер пояснюється впливом невизначеності інформаційної бази, що обумовлює безліч можливих результатів обраного слідчим способу дій. Так, залежно від ступеня ризику, вони поділяються на ситуації, в яких можливе настання негативного результату слідчої дії, та ситуації, в яких можливе одержання позитивного результату. Важливою характеристикою ситуації ризику є можливість прийняття слідчим абсолютно надійного рішення, результатом якого буде досягнення поставленої мети. Проте, у випадку прийняття найоптимальнішого рішення завжди залишається ймовірність настання негативного, невдалого результату обраного слідчим способу дії, тактичного прийому або тактичної комбінації. Ситуації тактичного ризику виникають, як правило, лише тоді, коли слідчому неможливо відмовитися від вирішення певного завдання без реальної небезпеки заподіяння своїм цілям ще більшої шкоди, у той час як для їх досягнення відсутні гарантовані способи дій. Рішення слідчого, прийняте в умовах ризику, може виявитися не лише недостатньо надійним, але навіть і помилковим, і не тільки не приведе до наміченої мети, але й заповдіє певної шкоди.

Аналіз наукових поглядів і юридичної літератури дозволяє зробити висновок про доцільність класифікації ситуацій. Отже, при проведенні слідчої дії ситуації можуть бути: *сприятливими або несприятливими* (залежно від можливостей вирішення поставлених завдань); *типовими чи конкретними* (за ступенем узагальнення); *конфліктними чи безконфліктними* (залежно від відмінності чи однаковості цілей слідчого і учасників слідчої дії); *двосторонніми або багатосторонніми конфліктними ситуаціями* (залежно від того, з одним чи кількома учасниками слідчої дії може виникнути у слідчого конфлікт); *ситуаціями, у яких можливе одержання позитивного результату, чи ситуаціями, у яких можливе настання негативного результату слідчої дії* (залежно від ступеня ризику); *ситуаціями, що виникають при первинному проведенні слідчих дій чи ситуаціями, що виникають при повторному (додатковому) проведенні слідчих дій* (за черговістю проведення слідчої дії в ході розслідування).

Таким чином, дослідження проблем ситуацій слідчих дій дозволяє систематизувати ці ситуації за різними підставами, вивчити окремі їх види, особливо проблемного (складного) характеру, розробити відповідні криміналістичні рекомендації, створити умови для розробки оптимальних варіантів дій слідчого в конкретній ситуації і відповідних їм комплексів тактичних прийомів.

Список літератури: 1. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. Томск, 1985. 2. Балугина Т. С. Проблема следственных ситуаций в криминалистической литературе // Известия вузов. Правоведение. 1983. № 1. 3. Васильев А. Н. Следственная тактика. М., 1976. 4. Герасимов И. Ф. Следственные ситуации на первоначальном этапе расследования преступлений // Соц. законность. М., 1977. № 7. 5. Коновалова В. Е., Сербулов А. М. Следственная тактика: принципы и функции. К., 1983. 6. Яблоков Н. П. Криминалистическая характеристика преступления и типичные следственные ситуации как важные факторы разработки методики расследования преступлений // Вопр. борьбы с преступностью. Вып. 30. М., 1979. 7. Герасимов И. Ф. Криминалистическая тактика и следственная ситуация // Теоретические проблемы криминалистической тактики. Свердловск, 1981. 8. Денисюк С. Ф., Шепитько В. Ю. Обыск в системе следственных действий (тактико-криминалистический анализ): Науч.-практ. пособие. Х., 1999. 9. Гусаков А. Н., Филощенко А. А. Следственная тактика: (В вопр. и ответах): Учеб. пособие. Свердловск, 1991. 10. Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. М., 1984. 11. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений: Учеб. пособие. Х., 1985. 12. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей. М., 1967. 13. Баев О. Я. Основы криминалистики: Курс лекций. М., 2001. 14. Драпкин Л. Я. Понятие и классификация следственных ситуаций // Криминалистика: Учебник для вузов. М., 1994.

Надійшла до редколегії 01.03.07